

UDK: 327 (47:497.5)
929 Pavelić, A.
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 15. 2. 1995.

Sovjetski dodiri s dr. Antom Pavelićem od rujna 1944. do veljače 1945.

JERE JAREB,
Loretto, Pennsylvania, SAD

Sovjetski Savez, odnosno Staljin, uspostavili su dodire s Nezavisnom Državom Hrvatskom u dva razdoblja tijekom Drugoga svjetskog rata. U prvom razdoblju, od 10. travnja do 22. lipnja 1941., nije bilo dovoljno vremena da se dodiri razviju i dovedu do diplomatskog priznanja NDH od strane SSSR-a. To razdoblje nije predmet ovog rada. U drugom razdoblju, od rujna 1944. do veljače 1945., a možda i kasnije, dodiri i razgovori su bili česti. Vođeni su u Švicarskoj valjda do siječnja 1945., a glavni sovjetski pregovarač bio je sovjetski poklisar odnosno veleposlanik u Parizu Aleksandar Jefremovič Bogomošov. Diplomatski odnosi između Švicarske i Sovjetskog Saveza uspostavljeni su tek 1946., te je možda to razlog da je pregovarao sovjetski veleposlanik iz Pariza. Kasnije su pregovori nastavljeni iz glavnog stana sovjetskog maršala Fjodora Ivanoviča Tolbuhina u Mađarskoj. Ovdje ćemo navesti samo hrvatske izvore za te dodire, ukoliko su nam poznati. Glavni hrvatski izvori još nisu objavljeni, a pohranjeni su u ostavštinama dr. Ante Pavelića, dr. Vinka Kriškovića i dr. Ante Smith Pavelića. Nakon pada komunizma u Rusiji sigurno su sada pristupačni i sovjetski izvori, te će biti dužnost budućeg istraživanja doći do njih i objaviti ih.

1.

Uspomene dr. Ante Pavelića

Za vrijeme svoga boravka u Italiji od rujna 1946. do listopada 1948., dr. Ante Pavelić napisao je svoje uspomene na hrvatskom u dvije knjige pod naslovom *Doživljaji*,¹ te u jednoj knjizi na talijanskom pod naslovom *Tra due mondi (Između dva svijeta)*.

¹ Prva knjiga *Doživljaja*, koja obrađuje događaje od prosinca 1918., objavljena je 1968.: Ante Pavelić, *Doživljaji I.* (Madrid: Domovina, 1968., 512 stranica. *Edita* (urodnica): Višnja Pavelić). O drugoj knjizi *Doživljaja*, koja još nije objavljena, nemamo potanjih podataka, ali bez sumnje se je u njoj Pavelić osvrnuo na sovjetske dodire s njime. Iz te knjige za vrijeme Pavelićeva života bilo je objavljeno u periodičnim publikacijama nekoliko poglavlja: »Država Hrvatska živi: Jedno poglavlje iz rukopisnog djela 'Doživlja-

Uspomene na talijanskom imaju 906 tipkanih stranica,² i podijeljene su u šest dijelova, a svaki dio u poglavlja. Peti dio naslovljen je »Nezavisna Država Hrvatska u borbi protiv boljševizma«, a poglavlje dvanaesto toga dijela ima naslov »Boljševički prijedlozi.«³ To poglavlje bez sumnje opisuje sovjetske dodire s dr. Pavelićem.

2.

Pavle Ostović prvi javno piše o sovjetskim dodirima

U proljeće 1952. Pavle Ostović⁴ objavio je knjigu na engleskom jeziku: P. D. Ostović, *The Truth About Yugoslavia (Istina o Jugoslaviji)*, New York: Roy

ji« *Hrvatska: Kulturno-politički zbornik 1949.*, Buenos Aires, 11–17; »Značenje i uloga emigracije« *Hrvatska*, Buenos Aires, god. 4., br. 22.–24., 18. XI. do 20. XII. 1950., te god. 5., br. 1–4, 6. I. do 17. II. i br. 6., 17. III. 1951. »U Carigradu (Iz neobjavljene knjige 'Doživljaji')« *Hrvatska*, Buenos Aires, god. 6., br. 11., 19. VI. 1952..

² [Višnja Pavelić], »Poglavnikov boravak u Italiji i odlazak u Argentinu«, *Ustaša* (Buenos Aires), god. 4., br. 6.–7., siječanj 1963., 18–20. Članak je anonimn, ali mi je Višnja Pavelić osobno rekla da je ona pisac toga članka. Na str. 18 stoji: »Za vrijeme boravka u Castelgandolfo [u vili grofice Campello, tijekom 1947. – op. J. Jareba], piše Poglavnik svoje uspomene pod naslovom 'Doživljaji' na hrvatskom, a na talijanskom 'Ira due mondi'. Ovo djelo pisano strojem na 906 stranica, Poglavnik je priredivao za jednu talijansku izdavačku kuću. Pregovori sa jednim talijanskim novinarom za izdanje ovog djela, bili su kasnije prekinuti radi prebacivanja Poglavnika na drugo mjesto [u Napulj koncem 1947. – op. J. Jareba] i pripremanja za odlazak u Argentinu.«

³ Milan Šega, »Popis ili pregled djela Poglavnika Nezavisne Države Hrvatske dr. Ante Pavelića«, *Hrvatski Godišnjak 1965.* (Toronto, Kanada: Ujedinjeni Hrvati Kanade, 1964.), 20–33. Na str. 25–26 donesen je sadržaj te knjige. Prvi dio, »Jedno tisućljeće«, ima pet poglavlja, od kojih poglavlja 3.–5. obrađuju pregovore s Italijom u travnju i svibnju 1941. Drugi dio, »Burna mladost studenata, radnika i političara«, ima 17 poglavlja i obrađuje razdoblje Pavelićeve mladosti, opširnije obrađeno na hrvatskom u prvoj objavljenoj knjizi *Doživljaja*. Treći dio, »Deset godina borbe u domovini«, obrađuje u 17 poglavlja razdoblje od 1918. do 1928. Četvrti dio, »Dvanaest godina borbe u inozemstvu«, osvjetljuje u 23 poglavlja emigrantsko razdoblje, 1929.–1941. Peti dio, »Nezavisna Država Hrvatska u borbi proti boljševizmu«, ima 13 poglavlja. Posljednji, šesti dio, »Dogadaji, ličnosti«, ima 14 poglavlja.

⁴ Pavle Ostović (Čovići, kotar Otočac, 27. X. 1899. – Montreal, Kanada, 17. I. 1973.). Suradnik Jugoslavenskog odbora u Prvom svjetskom ratu, tajnik dr. Ante Trumbića, ministra vanjskih poslova Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 1918.–1920. U međuratnom razdoblju radi u bankarstvu, ali je blizak dr. Trumbiću, Ivanu Meštroviću, dr. Franu Barcu i njihovim prijateljima. Za vrijeme Drugoga svjetskog rata i poslije rata proganjan kao anglofil. U komunističkoj Jugoslaviji bio je oko godinu dana u zatvorima (Ljubljana, Glavnjača, Milicija i Ada Ciganlija u Beogradu, te Mitrovica), »vjerojatno zbog moje mnogogodišnje istaknute anglofilske orijentacije i aktivnosti. Bio sam dugo godina član uprave Društva prijatelja Velike Britanije i predsjednik Engleske čitaonice u Zagrebu i tako dalje«: Pavle Ostović, »O Ostoviću i Meštroviću«, *Hrvatski Glas* (Winnipeg, Manitoba, Kanada), broj 27., 30. VI. 1952. To je Ostovićevo pismo upućeno HG 20. lipnja 1952. Napustio je Jugoslaviju legalnom putovnicom i stigao u Montreal, Kanada 21. kolovoza 1948., gdje je živio do smrti.

Publishers, 1952., XXIII + 300 stranica. Predgovor je napisao Ivan Meštrović, stranice XIII.–XVII., datiran rujna 1951.

Na stranicama 216–217 te knjige Ostović piše: »Prema pouzdanim informacijama, koncem ožujka 1945. Paveliću su se približili visoki ruski službenici i ponudili puno priznanje Hrvatske Države uz uvjet da on pristane dati političku slobodu Komunističkoj stranci i da obeća da se nikada neće priključiti protusovjetskom savezu. Pavelić je odbio. Vjerojatno zato što nije vjerovao sovjetima. Ne znamo koji su bili razlozi ove značajne ponude. Može biti da bi takav sporazum dopustio Rusima napredovanje do obala Jadrana. Možda su se Rusi bojali da bi Britanci mogli okupirati Hrvatsku sve do rijeke Drine i Sloveniju, tako da osiguraju svojih pedeset posto interesa u Jugoslaviji, a na temelju sporazuma između Churchilla i Staljina od listopada 1944.«⁵

U jednom pismu upućenom uredništvu *Hrvatske revije* 17. veljače 1964., Ostović je imenovao izvor svoga pisanja iz 1952.: »Nekako pod kraj ožujka, godine 1945., [dr. Stijepo] Perić⁶ me je telefonski zamolio, da odmah dođem k njemu [u njegov stan, jer se je Ostović skoro svake sedmice sastajao s dr. Stijepom Perićem poslije njegova umirovljenja kao ministra vanjskih poslova na 29. IV. 1944. – opaska Jere Jaroba]. Otišao sam. Ne sjećam se u detaljima toka našeg razgovora, jer detalje nisam nikada ni pamtio, nego samo najbitnije točke svakog važnijeg razgovora. Ali, upamtio sam, da mi je otprilike rekao ovo:

’Zvao sam Vas, jer sam upravo došao od Pavelića. Na njegov hitan poziv bio sam jutros kod njega. Kad sam došao u njegovu kancelariju, odmah su me uveli u njegovu sobu. Bili smo sami. Pavelić mi je rekao, da me je zvao, jer da ima nešto važna, da mi pokaže. Digao se i pošao prema jednoj maloj kasi, od koje je, kako izgleda, samo on imao ključ. Otvorio je kasu, iz nje izvadio jednu kuvertu, a iz kuverte pismo, koje mi je dao, da čitam. Bilo je to pismo ruskog diplomate Bogomolova,⁷ koji je u ime Sovjetskog Saveza obavještavao Pavelića, da bi Sovjetski Savez priznao NDH uz ove uvjete: Prvo, da NDH propusti sovjetske trupe na svoju obalu na Jadranu; drugo, da dozvoli slobodu rada Komunističkoj stranci u NDH; i treće, da se NDH obveže, da neće nikada pristupiti nikakvom antisovjetskom savezu.’

⁵ Engleski original iz Ostovićeve knjige preveo je na hrvatski dr. Milan Blažeković: »Da li je postojala Staljinova ponuda dru. Anti Paveliću? Razgovor: Dr. Milan Blažeković – Rudolf Arapović«, *Hrvatska Revija* (Barcelona), XXVIII., sv. 4., prosinac 1978., 737. Taj sam prijevod nebitno izmijenio na nekoliko mjesta.

⁶ Dr. Stijepo Perić (Broce kod Stona, 12. X. 1896. – Buenos Aires, 12. VI. 1954.). Za vrijeme Drugoga svjetskog rata bio je hrvatski poslanik u Rimu od svibnja 1941. do proljeća 1943., zatim kroz nekoliko mjeseci poslanik u Sofiji, te onda ministar vanjskih poslova od 5. XI. 1943. do 29. IV. 1944. Odlazi u izbjeglištvo u Italiju skupa s dr. Ivanom Hühnom na 6. travnja 1945. Iz Italije odlazi u Argentinu, gdje umire naglo kod prekasne operacije slijepog crijeva.

⁷ Aleksandar Efremović Bogomolov, sovjetski diplomat, poslanik kod jugoslavenske izbjegličke vlade u Londonu od 3. rujna 1941. do studenoga 1943. U studenome 1943. imenovan je sovjetskim predstavnikom kod vlade Slobodne Francuske u Alžiru i ujedno sovjetskim predstavnikom u Savezničkom vijeću za Italiju, a poslije oslobođenja Pariza sovjetskim veleposlanikom u Francuskoj. Na tom položaju ostaje sve do Staljinove smrti 1953. Poslije Staljinove smrti Hruščov ga je opozvao u Moskvu i time je, izgleda, završena njegova veleposlanička karijera.

Perić je ostao zabezeknut, kad je pismo pročitao. Pitao je Pavelića, je li što odgovorio i što? Pavelić mu je odgovorio, da je ponudu odbio, jer da zna, da bi ga komunisti prevarili, te da bi mu prvom prilikom zakrenuli vratom.

Zaboravio sam, tko je pismo u Zagreb donio, ali mislim, da je to bio mladi Cihlar,⁸ koji je uživao Pavelićevu povjerenje i koga je Pavelić upotrebljavao za svoje osobne povjerljive misije.⁹

3.

Pavelićev razgovor s talijanskim novinarom Deodatom Foàom u listopadu 1952.

Dr. Ante Pavelić dao je opširan interview talijanskom novinaru Deodatu Foàu, koji je objavljen u talijanskom ilustriranom tjedniku *Epoca* (Milano), godište III., broj 105., 11. listopada 1952., stranice 12–15: Deodato Foà, »*Una nostra intervista con l'ex 'Poglavnik': Pavelic racconta le sue avventure del dopoguerra*« (»Naš interview s bivšim 'Poglavnikom': Pavelić pripovijeda o svojim avanturama poslije rata«). Uz interview je objavljeno više slika, koje zapremaju više od dvije stranice. Interview je datiran: »Montevideo, listopada«, a očito je bio dan u Buenos Airesu, gdje je Pavelić tada živio. Najvažniji dio interviewa bio je objavljen u hrvatskom prijevodu u polumjesečnim novinama *Hrvatska* (Buenos Aires), godište VI., broj 19. (118.) od 25. studenoga 1952., pod naslovom: »Razgovor Poglavnika dra Pavelića s dopisnikom veoma razširenog talijanskog časopisa 'Epoca', koji izlazi u Milanu«. Budući da je Pavelić bio glavnim urednikom – iako kao takav nije bio označen u novinama – *Hrvatske* od lipnja 1950. do travnja 1957., nema sumnje da je sam Pavelić preveo talijanski tekst.

Prema prijevodu u *Hrvatskoj*, Pavelić je u tom razgovoru iznio sljedeće o sovjetskim dodirima s njime:

»U ovom čekanju [oslobodjenja Hrvatske – opaska Jere Jareba] Ante Pavelić mi je odkrio i svoj pretinac tajni (jer je uslied jedne publikacije u Sjevernoj Americi prestao razlog rezerviranosti),¹⁰ te mi je govorio o jednom

⁸ Dr. Zvonko Cihlar (Zagreb, 1918? – Škofja Loka nedateko Ljubljane, 25. svibnja 1945.). Sin je književnika i publicista dr. Milutina Cihlara, odnosno Nehajeva. Za vrijeme Drugoga svjetskog rata namještenik je hrvatskog Ministarstva vanjskih poslova. Stekao je doktorat prava na Sveučilištu u Padovi u prosincu 1943. Pavelićev je pregovarač s Rusima u Švicarskoj, 1944.–1945. Izručen je iz Austrije Jugoslaviji u prvoj izručenoj skupini na čelu s dr. Nikolom Mandićem, predsjednikom hrvatske državne vlade, 18. svibnja 1945. Strijeljan je u Škofjoj Loki kod Ljubljane, kao i većina muškaraca iz te skupine, na Titov rođendan 25. svibnja 1945.

⁹ »Pisma uredništvu«, *Hrvatska Revija* (Buenos Aires), XIV., sv. 1., ožujak 1964., 127–128. Povod tome Ostovićevo pismu bio je razgovor između dr. Milana Blažekovića i Ilije Jukića u povodu Jukićeve knjige, *Tito Between East and West (Tito između Istoka i Zapada)*, New York, 1961., vođen u *Hrvatskoj Reviji*, XIII., sv. 1. i 3., ožujak i rujan 1963.

¹⁰ Očito se odnosi na Ostovićevo knjigu.

ruskom pokušaju, učinjenom za vrijeme rata: stići na Jadransko more, a da ne pukne jedan hitac, i razumije se na štetu Angloamerikanaca. Iznosim to, prepuštajući svaku odgovornost hrvatskome Poglavaru.

Koncem godine 1944., kada je sudbina rata bila već odlučena, dobio je informacije od hrvatske trgovačke delegacije u Zuerichu, koja je tamo bila i neke vrsti diplomatskog predstavništva, da ruski emisari žele stupiti s njime u dodir. Prve je korake u tom pogledu učinio jedan Hrvat, koji je predavao hrvatski jezik na katoličkoj univerzi u Milanu¹¹ i koji je uspio otići u Švicarsku i čiji je prielaz komunistima bio uzvitlao odmah iza rata veliku prašinu. Zatim je primio ponude, koje su mu doniela dva časnika ruske vojske, koja se nalazila na mađarskoj granici, a koji su prešli preko linije kao parlamentarci. Rusija bi, da je Poglavnik pristao na prolaz trupa do Jadranskoga mora, bila garantirala hrvatsku nezavisnost i Poglavnik bi bio ostao na vlasti.

'Nisam prihvatio', – reče mi doslovno Poglavnik – 'jer bi to značilo izdati i Hrvatsku i sama sebe. Moj hrvatski duh i duboka katolička vjera sprječili su, da pregovaram sa sovjetima, koje sam uvijek držao neprijateljima broj 1. Povrh toga nisam bio tako naivan, da bih povjerovao, da će Rusi obećanje zaista održati. Nije trebalo biti osobito mudar za predvidjeti, kakva bi bila sudbina Hrvatske, a i moja, da sam otvorio vrata kuće. Kasnije je bilo jasno, što su htjeli Rusi. Htjeli su, prešavši preko Hrvatske stići u Trst prije nego saveznici'.«

4.

Pavelićev razgovor s talijanskom novinarkom Linom Pellegrinijem u veljači 1953.

Dr. Ante Pavelić dao je opširan interview talijanskom novinaru Linu Pellegriniju, koji je objavljen u talijanskom ilustriranom tjedniku *Settimo giorno* (Milano), broj 9.(226.), 4. ožujka 1953., stranice 6–8: Lino Pellegrini, »*Il nostro inviato nell'America del Sud ha intervistato l'ex Poglavnik: Ante Pavelić senza fissa dimora*« (»Naš izaslanik u Južnoj Americi razgovarao je s bivšim Poglavnikom: Ante Pavelić nema stalnog boravka«). Uz interview je objavljeno više slika, koje obuhvaćaju više od jedne stranice. Razgovor je datiran, »Bogota, veljača«. Bogota je glavni grad države Kolumbije, na sjeveru Južne Amerike, a očito je razgovor bio voden u Buenos Airesu, gdje je Pavelić tada boravio. Cijeli je razgovor bio preveden na hrvatski i objavljen u polumjesečnim novinama *Hrvatska* (Buenos Aires), godišće VII., broj 10. (130.) od 20. svibnja 1953., pod naslovom »Kormilo hrvatske borbe nalazi se u čvrstim i pouzdanim rukama Poglavnika dra Ante Pavelića, koji je svojom najnovijom izjavom objasnio mnoge činjenice iz naše nedavne prošlosti, odredio stanovišta prema zahtjevima današnjice i ulio najljepših nada u sretniju hrvatsku budućnost«. Nema sumnje da je hrvatski prijevod iz pera dr. Pavelića, koji je tada bio, kako smo već naveli, glavnim urednikom *Hrvatske*.

Prema prijevodu u *Hrvatskoj*, u tom je razgovoru Pavelić iznio o sovjetskim dodirima s njime sljedeće:

»Kao što se pokazuje izričit u pogledu Dalmacije, tako ne okolišuje ni u pogledu Trsta.

– Tirst nas se upravo ništa ne tiče. Ipak se smatram donekle njegovim spasiteljem.

Poglavnik se smieška nekom mješavinom šale i lukavosti, smieši se, ali njegovo sjećanje teče jasno i precizno.

– Pod konac 1944., rusko poslavstvo u Bernu stavilo je jedan prijedlog mojoj Delegaciji. Prvi aspekt prijedloga: Rusima nije bilo stalo, kakav je režim u Hrvatskoj, dok je Hrvatima bila važna samostalnost. Drugi aspekt: Rusi namjeravahu doći do Jadrana, a da ne opale ni hitca i zbog toga su tražili naš pristanak. S obzirom na ugovor s ostalim saveznicima, nisu se mogli boriti na području bivše Jugoslavije. Ali, da se Hrvati nisu oprli ruskom pohodu, lahko bi se bio pripravo izgovor, da se prekrši ugovor. Ja sam odbio. Sbog tri razloga. Prije svega, cijeli moj život imao je protuboljševički značaj. Kako bih bio mogao pomagati sovjeticima? Zatim, kao saveznik Niemaca nisam ih htio izdati. Konačno, zla vjera ruskog prijedloga ukazivala se jasnom: nezavisnost Hrvatske bila bi pogažena prvom prilikom. Poslije mojega 'ne', Rusi, koji su već bili stigli do naših granica, izvršise jedan napadaj u područje Osieka. Poslao sam proti njima sve raspoložive čete; Rusi bijahu zaustavljeni. Vjerojatno su htjeli izpitati teren, to jest kontrolirati, da li bi se bili doista oprli invaziji. Motivi ovog diplomatsko-vojničkog manevra postali su jasni 1945.; Moskva je cijjala na Tirst. Bijaše doista lahko otjerati odanle Titovu vojsketinu. Ali nitko ne bi uspio otjerati Ruse.«

U tome Pavelićevom razgovoru ima i drugih zanimljivih podataka: među ostalim o hrvatsko-talijanskim odnosima i posljednjem Pavelićevom razgovoru s Hitlerom u rujnu 1944. Ovaj je Pavelićev razgovor zapazio poznati domovinski novinar Ive Mihovilović, citirao ga i komentirao, pod pseudonimom Spectator, u zagrebačkom tjedniku *Vjesnik u srijedu*.¹²

5.

U siječnju 1956. njemački viceadmiral Lietzmann citira sovjetsku notu upućenu Paveliću u jesen 1944.

Njemački viceadmiral izvan službe objavio je u siječnju 1956. članak očitao na temelju razgovora s dr. Antom Pavelićem i dokumenata pokazanih mu od Pavelića: Piše viceadmiral A. D. Joachim Lietzmann, njemački zapovijedajući admiral na Jadranu u razdoblju 1943. do 1944.,¹³ »Poviestna odluka jednog

¹¹ Dr. Petar Guberina (Šibenik, 22. V. 1913.) bio je lektor hrvatskog jezika na katoličkom sveučilištu u Milanu. On je sinovac svećenika i hrvatskog povjesničara, dr. Ive Guberine, ravnatelja ustaške pismohrane (arhiva) u Zagrebu 1944.–1945., obješenog u Zagrebu odmah poslije svršetka rata. Od 1951. sveučilišni je profesor na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, a od 1955. član JAZU odnosno HAZU.

¹² Aleksandar Vojinović, »Tajne veze NDH i SSSR-a: Što je Staljin nudio Paveliću«, *Izbor* (Zagreb), I., br. 4., prosinac 1991., 120–121. Vojinović ne navodi broj *Vjesnika u srijedu*, u kojem je o tome pisao Ive Mihovilović.

¹³ Tako je članak potpisan Joachim Lietzmann (Kiel, Njemačka, 1894. – ?) ušao je u njemačku mornaricu 1911. i u njoj ostao do konca Drugoga svjetskog rata. Bio je zapovijedajući njemački admiral na Jadranu od jeseni 1943. do prosinca 1944. U to vrijeme sprijateljio se je s hrvatskim mornaričkim časnicima i postao prijateljem hrvatskog naroda. Od siječnja do svibnja 1945. bio je njemački mornarički zapovjednik u jugojs-

europskog državnika u odlučnom času«, *Hrvatska* (Buenos Aires), godište X., broj 1. (193.), 11. siječnja 1956. Evo što Lietzmann piše o sovjetskoj ponudi dr. Ante Paveliću u odsjeku članka naslovljenom »Poviestna Poglavnikova odluka«:

»Poglavnik dr. Ante Pavelić primio je u jeseni 1944. jedno povjerljivo izvješće od glavara hrvatskog trgovačkog izaslanstva u Švicarskoj Josipa Milkovića,¹⁴ u kojem se stavljalo do znanja, da je s ruske strane zatražen dodir za stvaranje možebitnog sporazuma o prolazu crvenih četa hrvatskim područjima od mađarske granice do Jadrana. Ponuda, koja je piscu kasnije stavljena na znanje od Poglavnika, glasila je u svom izvornom poviestnom sadržaju doslovce ovako:

'VI TREBATE HRVATSKU DRŽAVU. MI NEMAMO NIŠTA PROTIVNO. AKO PRISTANETE NA NAŠ PRIEDLOG, MI ĆEMO PRIZNATI HRVATSKU DRŽAVU I NE ĆEMO NIŠTA PROTIV NJE PODUZIMATI. VAŠ REŽIM NE ZANIMA NAS, I VI ĆETE IMATI NAŠU PODPORU. MI TREBAMO PRILAZ K JADRANSKOM MORU I ZATO I PROLAZ ZA NAŠE ĆETE KROZ VAŠE PODRUČJE I TO TAKO, DA ZA VRIEME PROLAZA NAŠIH ĆETA NE PADNE PROTIV NJIH NI JEDAN HITAC S VAŠE STRANE', [velika slova su u originalnom članku – op. J. Jareba].

Hrvatskom državnom poglavaru bili su dogovori zapadnih saveznika i Sovjetske Unije poznati, prema tome nije mu bila nepoznata pozadina ruske ponude, kao i ciljevi iste. Osim toga, kako su događaji u ljetu 1944. pokazali, nije takav sovjetski demarš bio nikakva riedkost. Potez za potezom, pali su pri tome zadnji bastioni zapada žrtvom iztočnog boljševizma. Sovjetski pokušaj dodira, koji je istodobno bio podvučen i sa sličnim priedlogom ruskih četa, koje su stajale na mađarskom području duž hrvatske granice, nije dopustio sumnjati u težinu položaja i stavljao je hrvatsko državno vodstvo pred zaključke odlučujuće važnosti.

U TOM POLOŽAJU, POGlavNIK DR. ANTE PAVELIĆ ODBIO JE RUSKU PONUDU, JER – VJERAN VJEKOVNOJ TRADICIJI SVOJE ZEMLJE I NJE-NOJ ZAPADNJAČKOJ MISIJI, NIJE MOGAO RADITI PROTIV SVOGA PROTUKOMUNISTIČKOG UVJERENJA NITI SE OGRIEŠITI O SVOJU POLITIČKU PROŠLOST, KOJA JE VEĆ OD 1918. STAJALA U ZNAKU PROTUKOMUNISTIČKE BORBE [velika slova u originalu – op. J. Jareba].

točnoj Europi uključivši i otok Kretu. Od ožujka 1945. bio je opunomoćeni predstavnik njemačkoga velikog admirala Karla Dönitza (1891.–1980.) u jugoistočnoj Europi. Poslije svršetka Drugoga svjetskog rata bio je u američkom ratnom zarobljeništvu u južnoj Njemačkoj do lipnja 1947. Tada se je preselio u Argentinu i ostao u Buenos Airesu do 3. XII. 1955., kada se je vratio u Njemačku. Nemam podatka o njegovoj smrti. Podatke o životu viceadmirala Lietzmannna stavila mi je na raspolaganje Višnja Pavelić iz arhiva svoga oca Poglavnika dr. Ante Pavelića, na čemu joj najljepše zahvaljujem. Te je podatke otipkao sam viceadmiral na jednoj stranici 11. IX. 1952. i predao ih dr. Paveliću.

¹⁴ Josip Milković (Senj, 13. II. 1909. – Bissago, Švicarska, 19. II. 1966.). Kao absolvent prava u ljetu 1931. odlazi u izbjeglištvo, gdje ostaje do 1938. Pred rat radi u uredništvu *Hrvatske enciklopedije*. Na 2. lipnja 1941. imenovan je državnim tajnikom za promičbu u Ministarstvu udružbe, a kada je promičba prenesena u predsjedništvo vlade postaje državnim tajnikom za promičbu u predsjedništvu vlade. Na 22. listopada 1941. zamjenjuje ga u promičbi dr. Vilko Rieger kao pročelnik Državnog izvještajnog i promičbenog ureda. Na 31. XII. 1941. Milković, dotadašnji državni tajnik u predsjedništvu vlade, imenovan je poslanikom u Ministarstvu vanjskih poslova, a na 31. XII. 1942. imenovan je glavarem stalnog trgovačkog predstavništva NDH u Zürichu, na kojem položaju ostaje do konca rata. Poslije rata živi u Švicarskoj, gdje i umire.

Ujedno je poduzeo sve potrebno, prelazeći okvir tekućih ratnih zbivanja, kako bi svim raspoloživim snagama spriječio nasilan prodor Crvene armije.

Na području Trsta nije bilo hrvatskih kopnenih snaga. No nalazila se je ondje kao i po čitavom Jadranskom moru hrvatska mornarica djelomično u izgradnji, a dielom u akciji. Strateški i operativno podređene piscu ovog sastava djelovale su te borbene snage, koje su se već na Crnom i Azovskom moru iztakle protiv boljševika i stekle čuvenost, uzko surađujući s njemačkom mornaricom na moru i kopnu. Hrvatsko pomorsko zapovjedništvo obaviješteno je o položaju, te je određena odgovarajuća pripremnost. Imalo se je njemačkog admirala pravodobno izvijestiti, ako se rusko zapovjedništvo u Madžarskoj odluči bez hrvatske privole poduzeti provalu k Jadranu. Tu se je išlo s pretpostavke, da vlastite snage ne bi dostajale za otpor, što bi opet Crvenoj armiji dalo izliku, da je pozvana u zemlju.

Malo dana iza toga pokušale su zaista ruske čete provaliti kod Vukovara na hrvatsko područje. Pod jakim uložkom 'Staljinovih orgulja' već su prekoračili Dunav, ali su jakim otporom hrvatske vojske prisiljene na povlačenje. San jedne ruske bezborbene 'oslobodilačke akcije' za predobivanje tršćanskog prostora time se je razplinuo. Sovjetske čete prodrle su također i na srbsko područje, nabavivši si predhodno Titovu ograničenu 'dozvolu', koji tada ondje nije imao ni najmanju moć, već su mu je iste čete tek tada ondje i stvorile.

**DALEKO PREKO NORMALNE MJERE MORA SE OVOJ U JESENI 1944. STVORENOJ ODLUCI DRŽAVNOG POGLAVARA DRA. ANTE PAVELIĆA PRIDATI MEĐUNARODNU VAŽNOST POVIJESNOG DOSEGA! ONA JE IZJALOVILA SOVJETSKE NAKANU PRETEĆI ZAPADNE SAVEZNIKE U TRSTU, ONA JE SPRIJEČILA STVARANJE JEDNOG ZA DUGA VREMENA NEOSVOJIVOG BOLJŠEVIČKOG BASTIONA NA INTEGRIRAJUĆEM TEŽIŠTU EUROPSKE ZAPADNJAČKE KULTURE, S NJEGOVIM PRIROD-
NIM POLITIČKIM UTJECAJEM. ONA JE ZAKOČILA INFILTRACIJU ZAPADNE EUROPE PO IZTOKU. NE MOŽE BITI DVOJBE U VIDU DANAŠNJEG ZAPADA, DA BI PRODİRANJE SOVJETSKE UNIJE DO JADRANA I S TIME K SREDOZEMLJU IMALO VEĆ DAVNO ZA POSLJEDICU KOMUNISTIČKU VLADAVINU U ITALIJI, AKO NE I U SAMOJ FRANCUSKOJ.**

KAKO JE TIME BOLJŠEVIZAM OSJETLJIVO POGOĐEN U SVOJIM DALEKOSEŽNIM CILJEVIMA, DOKAZUJU DANAS IZA 11 GODINA NEUTRALIZACIONA NASTOJANJA SOVJETSKE UNIJE IZMEĐU JADRANA I BALTIKA, KAKO BI SADA NA HLADAN NAČIN DOBILI POTREBAN PROSTOR U SMJERU ZAPADA» [velika slova u originalu – op. J. Jareba].

U *Hrvatskoj* nije navedeno je li članak izvorno bio pisan na njemačkom i je li negdje drugdje bio objavljen na njemačkom jeziku. Je li viceadmiral Lietzmann govorio i pisao hrvatski? U svakom slučaju dr. Ante Pavelić bio je tada, kako smo već naveli, glavni urednik *Hrvatske* i jedino se je u suradnji s njime mogao taj članak napisati i objaviti. S druge strane, ne treba smetnuti s uma, da su piščevi komentari prilagođeni tadašnjoj klimi hladnog rata između Sovjetskog Saveza i zapadnih saveznika.

6.

U prosincu 1963. hrvatski novinar Ivo Bogdan piše o sovjetskoj ponudi

U knjizi *La Tragedia de Bleiburg* (Buenos Aires: Hrvatsko Latino-američki Kulturni Institut u Buenos Airesu, 1963.), predanoj javnosti 5. prosinca 1963., Ivo Bogdan piše o sovjetskoj ponudi na stranicama 115–116.¹⁵ Ivo Bogdan bio je umoren u Buenos Airesu 18. kolovoza 1971.,¹⁶ te je taj španjolski tekst bio preveden na hrvatski u knjizi: Vinko Nikolić, priredio, *Bleiburška tragedija hrvatskoga naroda* (München – Barcelona: Knjižnica Hrvatske Revije, 1976., 496 stranice), stranica 151, opaska 55. Taj tekst glasi:

»Sa sigurnošću se zna, da su izaslanici Sovjetskog saveza bili ponudili u zadnjoj fazi rata dru Anti Paveliću, šefu hrvatske vlade, sličan pakt, kakav su potpisali i s rumunjskim Kraljem. Glavni uvjet za to bilo je dozvoliti sovjetskim trupama, da mogu prijeći iz Južne Mađarske preko hrvatskog teritorija do sjeverne Italije, te zatim sloboda rada Komunističkoj Partiji. U tu svrhu maršal Tolbuhin¹⁷ bio je poslao u Zagreb jednog višeg ruskog časnika, koji se predstavio kao Sokolov. Pavelić je odbacio ponudu, a u izgnanstvu je više puta izjavio, da nije vjerovao u mogućnost očuvanja Države Hrvatske unutar utjecajne sovjetske afere, i da je, još k tome, smatrao to izdajom zapadne Europe, kojoj Hrvatska pripada, olakšavanjem sovjetske invazije u sjevernu Italiju, što bi donijelo teške posljedice ne samo za Italiju, nego i za Francusku, gdje su u onom času komunisti bili od velike važnosti u pokretima otpora. Prema Paveliću, na njegovo pitanje: Zašto se obraćaju hrvatskoj vladi, kad imaju svoje ljude s pretenzijama da uzmu vlast na čitavom području bivše Kraljevine Jugoslavije?, sovjetski izaslanik je rekao: – Ako mislite na Tita i njegovu grupu, znajte, da oni ne uživaju neograničeno povjerenje Moskve i, utoliko ne predstavljaju zapreku za sporazum, koji nudimo hrvatskoj vladi.«

Tada Bogdan citira podatak iz Ostovićeve knjige, te zaključuje:

»Po našem mišljenju, Staljin, tražeći sporazum s Pavelićem htio je postići tri prednosti: 1) preteći Zapadne Saveznike i zauzeti sjevernu Italiju prije njih; 2) spriječiti eventualno savezničko iskrcavanje na hrvatske obale, i 3) osigurati kontrolu na europskom jugoistoku pomoću Hrvatske i Bugarske. Ovdje treba držati u vidu staro i neizbježno rivalstvo između Bugarske i Srbije, jer se radi o glavnim ruskim eksponentima na Balkanskom poluotoku. Staljin, kad je već jednom okupirana Bugarska, pribojavao se je poteškoća u budućnosti sa Srbima, zapostavljenih prema Bugarima. Zaista u prvim godinama nakon rata, bugarsko-srpsko rivalstvo bilo je glavni razlog sukoba Moskva–Beograd. Izrav-

¹⁵ M. Blažeković, nav. dj., 738.

¹⁶ Ivo Lendić, »Tako je to počelo... Uz tragičnu smrt hrvatskog prognanika Ive Bogdana«, *Hrvatska Revija* (Barcelona), XXII., sv. 4., prosinac 1972., 471–488; Ivo Rojnica, »Petgodišnjica tragične smrti Ive Bogdana«, isto, XXVI., sv. 4., prosinac 1976., 546–549, i Vinko Nikolić, »Ivo Bogdan: UDBA priznaje svoj zločin«, isto, 550–552.

¹⁷ Fjodor Ivanovič Tolbuhin (1894.–1949.), maršal Sovjetskog Saveza, zapovjednik 3. ukrajinskog fronta 1944.–1945.

na ruska kontrola Hrvatske i Bugarske bila bi olakšala Staljinu potpunu kontrolu europskog jugoistoka.«

Ivo Bogdan bio je u tom razdoblju glavni ravnatelj za promidžbu u predsjedništvu vlade. Bez sumnje je kao glavni ravnatelj za promidžbu doznao od samog Pavelića za sovjetsku ponudu. Bogdan je imenovan glavnim ravnateljem za promidžbu u predsjedništvu vlade na 28. siječnja 1944. i na tom je položaju ostao do konca rata. Svoja je teška iskustva s Pavelićem djelomično opisao u knjizi: Ivo Bogdan i Viktor Vida, *Obrana hrvatske cjelokupnosti i javnih radnika*, Buenos Aires, Naklada vlastita, 1954., 168 stranica.

7.

Pričanja dr. Mate Ujevića o razgovoru s Pavelićem u siječnju ili veljači 1945.

Dr. Mate Ujević¹⁸ bio je u posjetu Sjedinjenim Američkim Državama od kolovoza do studenoga 1956. Došao je u posjet svom prijatelju i mještaniu Marijanu Petriću, koji je živio u gradiću Ambridgeu, Pennsylvania, nedaleko od Pittsburgha. U gradiću Ambridgeu postoji hrvatska katolička župa, u kojoj je od listopada 1956. služio kao župnik dr. fra Ivo Sivrić, franjevac Male braće. Ujević je gotovo tri tjedna u listopadu i studenome 1956. živio u župskom stanu skupa s fra Ivom. Proveli su te dane u ugodnome pričanju i izletima u okolicu. U tim je pričanjima Ujević povjerio fra Ivi svoju veliku tajnu: razgovor s Pavelićem, na njegov poziv, iz siječnja ili veljače 1945. U prvoj polovici 1977. Sivrić je opisao Ujevićevo pričanje na engleskom jeziku pod naslovom, »*An Unknown Historical Incident: Were the Soviets in Favor of Preserving Yugoslavia After World War*« (»Nepoznati povijesni događaj: jesu li Sovjeti bili za očuvanje Jugoslavije poslije Drugoga svjetskog rata«), namijenjen za objavu u časopisu *The Journal of Modern History*, koji izdaje tromjesečno Sveučilište u Chicagu (*University of Chicago*). Članak je trebao izaći u broju 2. za 1977., ali do toga nije došlo.¹⁹ Sivrić je kasnije iznio zašto nije došlo do objave toga njegovog članka: »Kad mi je poznata američka povijesna revija, *The Journal of Modern History*, koju izdaje čikaško Sveučilište, donijela prikaz moje knjige o Strossmayeru i njegovoj ulozi u Europi i Crkvi, dao sam urednicima spomenute revije prikaz spomenutog događaja između Pavelića i Ujevića glede Staljinovih izaslanika i njihove ponude. Urednici spomenute revije nisu niti za jedan čas posumnjali u moju vjerodostojnost, nakon što su pročitali moj izvještaj o spomenutom događaju. Oni su se, dapače, izrazili voljnim, da će stvar tiskati, uz uvjet, da to postavim u kontekst svjetskih ratnih zbivanja. Budući da me nije

¹⁸ Mate Ujević (1901.–1967.), hrvatski enciklopedist i književnik.

¹⁹ Dr. fra Ivo Sivrić – moj dobar prijatelj iz New Yorka, gdje smo obojica živjeli 1952.–1956., on kao kapelan u hrvatskoj župi, a ja kao student povijesti na Columbia University – stavio mi je već tada na raspolaganje kopiju toga svog članka na engleskom, na čemu mu i ovdje javno zahvaljujem.

nimalo zanimao znanstveni rad o ovom predmetu, naprosto nisam prihvatio ponudu. Tako je to završilo s *The Journal of Modern History*.²⁰

U svom engleskom članku, Sivrić kaže, da je Ujevićev posjet Paveliću bio u listopadu ili studenome 1944., kada je Pavelić bio bolestan od flebitisa, upale vena, i ležao u krevetu u Gračanima. Dr. Milan Blažeković tvrdi: »Svakako valja istaknuti, da je posve sigurno, da je Poglavnik bolovao od flebitisa u siječnju i veljači 1945., a ne u listopadu i studenome 1944.«²¹ Dakle, očito se je razgovor između Pavelića i Ujevića vodio u siječnju ili veljači 1945. A sada evo suštine razgovora i okolnosti oko njega, kako piše Sivrić:

»Pričao mi je prof. Ujević, kako ga je jednog jutra nazvao na telefon Dr. Ante Pavelić, dok je bolovao od upale vena i ležao u Gračanima. Pavelić je rekao Ujeviću na telefonu, da bi ga odmah želio vidjeti i da će odmah poslati po njega svoj automobil. Ovo je Pavelić i učinio. Meni je prof. Ujević priznao, da se nije najugodnije osjećao, kad ga je Dr. Pavelić nazvao i zamolio ga da odmah dođe, jer je svakom bilo poznato, da Ujević nije simpatizirao s ustašama. Automobil je stigao, i Ujević je istog časa otišao u Gračane u posjet Paveliću.

A sada ću točno navesti svoj izvještaj o susretu prof. Ujevića i Dr. Pavelića, kako sam to bio obradio na engleskom jeziku:

'Kad se je jednom prof. Ujević našao u spavaćoj sobi Dra Pavelića i nakon što ga je posljednji vrlo srdačno pozdravio, prof. Ujevića je počela svaka bojazan napuštati. Prof. Ujević je odmah zapazio da u ovom času Dr. Pavelić više treba njega nego li on Pavelića, bez obzira o čemu bi se moglo raditi.

Sada je prof. Ujević postao dramatičan u opisivanju situacije u Pavelićevoj sobi, kako se je odmarao, držeći nogu uzdignutu na jastucima. Naravno, s početka su Pavelić i Ujević pričali o ratnoj situaciji i o ishodu rata. Pavelićev pogled na svršetak rata bio je vrlo pesimističan, jer su Saveznici pravili velike i nepotrebne ustupke Rusima... Konačno je Pavelić rekao Ujeviću: – Sada bih ja želio čuti Vaše mišljenje o slijedećoj stvari, i upravo zbog ovoga sam Vas pozvao da dođete k meni.

Nedavno, Pavelić je nastavio, Staljinovi izaslanici (čija imena Pavelić nije spomenuo) bili su kod mene, da raspravljaju hrvatsko pitanje i pitanje nezavisnosti Hrvatske. Oni su mi ponudili *status quo* u Hrvatskoj, ako bih ja zamolio Sovjete, da zagantiraju slobodu i nacionalnu neovisnost, drugim riječima, ako bismo mi stavili (Hrvatsku) pod okrilje Rusije. Štoviše, oni su bili voljni da nam pismeno zagantiraju, da se neće nikada miješati u naše unutarnje stvari i niti će imati svojih oružanih snaga na hrvatskom teritoriju. Osim toga, oni su obećali, da će nastojati da Hrvatska dođe u posjed svih svojih povijesnih zemalja, kao što je Istra i hrvatski otoci na Jadranu, koji su sada u posjedu Italije.

²⁰ Ivo Sivrić, »Da li je postojala Staljinova ponuda dru Anti Paveliću? Moj susret i sjećanja na dr. Matu Ujevića«, *Hrvatska Revija* (Barcelona), XXX., sv. 3., rujna 1980., 517, cijeli članak, 515–520. Evo podataka o Sivrićevoj knjizi o Strossmayeru: Ivo Sivrić, *Bishop J. G. Strossmayer: New Light on Vatican I. (Bishop J. J. Strossmayer: Novo svjetlo na Vatikan I)*, Rim: ŽIRAL – Zajednica Izdanja Ranjeni Labud i Chicago: Franciscan Herald Press, 1975., 320 stranica.

²¹ M. Blažeković, nav. dj., 740.

Bosna, Hercegovina, Sandžak i Boka Kotorska, koje Srbija svojata za se, bit će pod hrvatskom upravom. Jedinu stvar, koju su Rusi od nas tražili, bila je da im dademo, odnosno njihovim brodovima, slobodan pristup našim lukama, kao što su Rijeka, Split, Gruž i Boka Kotorska.

Ponuda je fantastična i vrlo privlačiva – ustvrdio je Pavelić. Što biste Vi, Dr. Ujeviću, učinili da ste bili na mojem mjestu? – Ujević, bez ikakova oklijevanja je odgovorio: Ja bih odbio. – 'Točno sam to ja učinio' – nadodao je Pavelić. Nakon ovoga su Pavelić i Ujević raspravljali *per longum et latum* zašto ne bi primili Staljinovu ponudu ... [Točkice označavaju Sivrićevo ispuštanje daljnjeg engleskog prijevoda, koji je već prije preveo dr. Milan Blažeković, i glasi:] Nema sumnje, da je razlog za odbijanje ponude bilo njihovo nepovjerenje prema Staljinu i Komunističkoj partiji, ali sam također dobio utisak, da je kako Pavelića tako i Ujevića odvratila od prihvaćanja ponude činjenica, da bi se smatrali izdajicama prema Zapadu i prema svome vlastitom narodu, kada bi dopustili da Rusi dođu na obale Jadrana.

Što je potaklo J. Staljina, da napravi takovu ponudu Paveliću? Ujević mi je rekao, da mu je Pavelić tom prilikom s najvećom sigurnošću izjavio, da će za dvije ili tri godine doći do konačnog loma između Tita i Staljina. Ujevićevo je uvjerenje bilo, da su Staljinovi izaslanici rekli Paveliću još nekoliko stvari: prije svega, da odnos između Staljina i Tita nije tako srdačan, kako si to komunistički vođe Jugoslavije zamišljaju. Staljin nije bio za stvaranje druge Jugoslavije, čak niti kada bi ta Jugoslavija bila komunistička Jugoslavija.²²

Sivrić je 1980. ovaj posljednji paragraf donekle prestilizirao, te u toj drugoj verziji glasi:

»Još bih želio samo jednu stvar napomenuti. Prema Ujeviću, 'tom je prilikom Dr. Pavelić rekao s najvišom sigurnošću, da će doći do prekida između Staljina i Tita za dvije ili najviše tri godine'. Ujević je izrazio veliko divljenje za Pavelića, da je tako točno predvidio događaje.«²³

8.

Dva pisma dr. Ante Smith Pavelića Jeri Jarebu iz 1960. i 1978.

Dr. Ante Smith Pavelić (Zagreb, 28. veljače 1903. – Forth Worth, Texas, SAD, 13. siječnja 1988.) sin je dr. Ante Pavelića, zubara (1869.–1938.), koji je čitao pred regentom Aleksandrom Karađorđevićem adresu Narodnog vijeća Države Slovenaca, Hrvata i Srba za ujedinjenje sa Srbijom i Crnom Gorom na 1. prosinca 1918. U Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Jugoslaviji, dr. Ante Pavelić bio je članom Demokratske stranke Ljube Davidovića, a kasnije surađivao s diktaturom kralja Aleksandra. Njegov sin ušao je u jugoslavensku diplomatsku službu i bio generalnim konzulom u Chicagu, SAD, te u Zürichu, Švicarska, neposredno prije Drugoga svjetskog rata. Napustio je

²² I. Sivrić, nav. dj., *HR*, 516–517; M. Blažeković, nav. dj., 739–740.

²³ I. Sivrić, isto, 517.

1941. položaj generalnoga konzula u Zürichu, te se preselio u Sjedinjene Američke Države, gdje je postao jednim od glavnih suradnika bana dr. Ivana Šubašića. Suradivao je također s američkom obavještajnom službom OSS, *Office of Strategic Services*, kojoj je bio na čelu pukovnik William (Bill) Donovan. Bez sumnje je nastavio i poslije rata suradnju s američkom obavještajnom službom, pretpostavljam sve do svoje smrti. Da bi ga se moglo razlikovati od poglavnika dr. Ante Pavelića, tijekom 1930-ih godina dodao je svome prezimenu Pavelić još i prezime Smith, to jest dodao je prezime svoje žene, rođene Smith. Ona je bila bogata Amerikanka, čija je obitelj bila vlasnikom čeličnih tvornica u Chicagu.

Dr. Antu Smith Pavelića upoznao sam u New Yorku koncem 1952., te sam se s njime povremeno dopisivao od 23. ožujka 1953. (njegovo pismo meni) do pred koju godinu prije njegove smrti. U dopisivanju smo uglavnom raspravljali o našoj povijesno-političkoj problematici od 1918. do 1945.

U opširnem pismu od pet stranica, Pariz, 9. siječnja 1960., dr. Ante Smith Pavelić piše mi prvi put o sovjetskim dodirima s poglavnikom Pavelićem.

»Podatke o kontaktu Pavelića sa Sovjetima imam iz prve ruke, od čovjeka koji je pomagao P-ovom (Pavelićevom) izaslaniku u Švicarskoj pri tom poslu. Objavit ću ih u mojoj drugoj knjizi, koja će obrađivati period 1939–1945. Mnogo toga o tadašnjim događajima još nije nigdje objavljeno, pa će stoga biti i mnogo iznenađenja« (str. 4).

Osamnaest godina kasnije, dr. Ante Smith Pavelić pisao mi je iz Fort Wortha, Texas, SAD, 23. srpnja 1978., gdje je živio od 1978., kada se je oženio s drugom bogatom Amerikankom iz Texasa, desetak godina poslije smrti svoje prve žene. U tom pismu od tri stranice piše mi 23. srpnja 1978.:

»Sada o odnosima NDH-Sovjeti. Skoro poslije oslobođenja Pariza, mislim u kolovozu 1944., došao je u Zürich činovnik MIP NDH Cihlar, sa zadaćom, da se, ako je potrebno, konzultira i s profesorom Kriškovićem, koji je ondje živio u jednom pensionu. Cihlar je stupio u vezu s pariškom ambasadom SS (Sovjetskog Saveza) preko njihovog predstavništva u Bernu. O čemu su razgovarali nije mnogo bilo poznato ni Kriškoviću, jer je Cihlar bio vrlo zakopčan, ali je ipak povremeno govorio K-u, da radi na priznanju NDH po Sovjetima, koji su za takvo priznanje, kao protuuslugu, tražili prolaz njihovih trupa kroz hrvatski teritorij na Jadran. Izgleda, da je u toku tih razgovora došlo na dnevni red i pitanje sastanka u štabu maršala Tolbuhina u Vršcu²⁴ trojice šefova pokreta na teritoriju Jugoslavije: Šubašića, Tita i AP (Ante Pavelića). Prva dvojica su se odazvala pozivu, ali je AP (Ante Pavelić) zatražio, da ga na sastanak prati vod engleskih vojnika. Kad su to Englezi odbili, i AP je odbio doći na sastanak. O tome je Cihlar napravio bilješku prije svog povratka u Zagreb, negdje početkom 1945., i predao je Kriškoviću, a ovaj meni. I taj dokumenat imam među papirima u Parizu, do kojih sada ne mogu doći. Ali ću nastojati doći do tog materijala kad ponovno budem ondje i Vama poslati.²⁵ Dodajem, da je sovjetski

²⁴ Glavni stan maršala Tolbuhina nije nikada bio u Vršcu. U tom je gradu boravio Tito od 15. do 25. listopada 1944., kada se je preselio u Beograd.

²⁵ Ovo obećanje dr. Ante Smith Pavelić nije ispunio. Poslije 1978. zaredale su se bolesti njegove i njegove gospode, te nisam siguran je li uopće posjetio Pariz poslije 1978.

zahtjev o izlasku na Jadran došao u kasnijoj fazi, mislim pod konac 1944., i da je AP [Ante Pavelić] oklijevao, da plati tu cijenu za priznanje.

Veći dio svoga arhiva je Cihlar ostavio u Zürichu kod Kriškovića, jer se bojao nositi to pri povratku u Zagreb preko njemačke teritorije. Krišković je umro²⁶ baš onda, kad ja nisam bio u Parizu, nego u USA, pa je sve njegove papire preuzeo pokojni monsignor Juretić.²⁷ Što se poslije smrti Juretića s tim materijalom dogodilo, nije mi poznato, ali čujem, da je jedan dio, a možda među tim dijelom i Kriškovićevu dokumentaciju, pokupio Adil Zulfikarpašić, tajnik Juretićev,²⁸ ... [ispušten tekst o Zulfikarpašiću – op. J. Jareb].

Značajno je ovo: kad su partizani ušli u Zagreb, jedan od prvih uhapšenih i strijeljanih bio je Cihlar!²⁹

Već od 1950-ih godina, dr. Ante Smith Pavelić pripremao je opširno djelo o ratnim događajima u vezi s Jugoslavijom od 1939. do 1945. U pismu iz Pariza, 14. veljače 1975., javlja mi: »Knjigu o ratnim događajima imam u rukopisu spremnu, ali uvijek nailaze novi podaci, koje trebam unositi, a često i ispravljati ono već napisano. Možda jednog dana zaključim rad i sve predam nekom tiskaru. No taj momenat još nije došao.«

O svojem zdravlju i bogatoj ostavštini piše mi iz Fort Wortha, Texas 20. lipnja 1978.: »Sa zdravljem sam, hvala Bogu, dobro i, usprkos navršениh 75 godina, još se uvijek nekako odhravam biološkom procesu. Pazim na hranu i mnogo plivam, što mi mnogo pomaže. Inače sređujem svoj veliki materijal, prije nego što ga ostavim Jugoslavenskoj Akademiji u Zagrebu, jer smatram,

²⁶ Dr. Vinko Krišković (Senj, 1861. – Zürich, 6. XI. 1952.). Sveučilišni profesor na Pravnom fakultetu u Zagrebu, političar, književnik i esejist. Za vrijeme Drugoga svjetskog rata bio je član Hrvatskoga državnog sabora tijekom 1942.

²⁷ Msgr. dr. Augustin Juretić (Jelenje kod Sušaka, 3. VIII. 1890. – Fribourg, Švicarska, 6. VIII. 1954.). Tijekom 1920-ih godina politički djeluje u Hrvatskoj pučkoj stranci, a za vrijeme diktature kralja Aleksandra po savjetu Antona Korošca približuje se Hrvatskoj seljačkoj stranci i u njoj radi do konca života. Početkom 1943. nastanio se je u Švicarskoj u Fribourgu i tamo živio do smrti.

²⁸ Adil Zulfikarpašić (Foča, 23. XII. 1921.), komunist, ali razočaran s njihovim vladanjem, bježi u izbjeglištvo 1946. Približuje se msgr. dr. Augustinu Juretiću 1950. i seli se skupa sa svojom gospodom Tanjom u Fribourg, Švicarska, koncem 1951. ili početkom 1952. Prisutan je kod smrti dr. Juretića i nastavlja poslije njegove smrti izdavati njegov bulletin *Hrvatski Dom*. Prema Juretićevoj želji trebao je predati njegovu ostavštinu msgr. Pavlu Jesihu (Zagreb, 29. XII. 1890. – Rim, 31. X. 1963.), koji je živio u Rimu. Sudeći prema posljednjem broju *Bosanskih pogleda*, VII., br. 42–43., august – septembar 1965., bulletina koji je Zulfikarpašić financirao i uređivao, Juretićeva ostavština, barem svojim važnijim dijelom, bila je još tada u rukama Adila Zulfikarpašića. U tom je broju Zulfikarpašić objavio pismo zagrebačkog nadbiskupa dr. Alojzija Stepinca upućeno poglavniku dr. Anti Paveliću, 20. studenoga 1941., pod naslovom, »Jedan važan dokumenat«. U popratnoj bilješci piše: »Iz ostavštine pokojnog Mons. Augustina Juretića objavljujemo prepis ovog dokumenta... Redakcija posjeduje više stotina sličnih dokumenata koje će u buduće sistematski objavljivati.« Dokument je objavljen na str. 500–505 pretiskanog izdanja: *Bosanski pogledi. Nezavisan list muslimana Bosne i Hercegovine u iseljeništvu 1960–1967*. Pretisak: London: Izdavač: Stamaco, Löwenstrasse 17, 8001 Zürich, Švicarska, 1984., 516 stranica.

²⁹ Vidjeti prethodnu bilješku 8.

da materijal, koji nas interesira, mora konačno svršiti u jednoj našoj instituciji, a ne povlačiti se po raznim institucijama, bibliotekama i zbirkama po svijetu.«

Nije mi poznato, je li Pavelićeva ostavština već pohranjena u Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti u Zagrebu, kako je on to namjeravao učiniti.

9.

Još nekoliko podataka

U Parizu je 1957. izišla knjiga talijanskog publicista: Indro Montanelli, *Antichambre du Musée Grevin*, Pariz: Del Duca, 1957. Knjiga uopće nije bila zapažena u izbjegličkom ili iseljeničkom tisku sve do 1971. Na stranici 240 te knjige, Montanelli piše o svojem posjetu dr. Anti Paveliću u Buenos Airesu, koji mu je tom zgodom izjavio:

»Ja sam mogao ostati u Zagrebu, da nisam odbio ponudu Rusa 1945. godine. Oni su mi poslali jednog oficira, da mi kaže da mi nude nezavisnost moje kraljevine pod uvjetom, da ih propustim do Trsta. Pitao sam se zašto do toga toliko drže. U svakom slučaju, odbio sam. Kasnije sam shvatio da su htjeli uzeti ovaj grad i poslije toga razgovarati s Titom, koji nikada svojim sredstvima ne bi stigao cilju. Ali ja sam uvijek odbijao i više sam volio prenijeti u inozemstvo svoju vladu, jedinu legalnu vladu Hrvatske...« (Točkice su u originalnom prijevodu – op. J. Jareba).³⁰

* * *

Hrvatski general Hinko Alabanda,³¹ pod pseudonimom general Vladislav Škaričić, objavio je članak na engleskom jeziku, pod naslovom, »Hrvatska žrtva za Zapad«, u *ABN – Correspondence* (München), dvobroj 5.–6., svibanj–lipanj 1958. To je bulletin koji je izdavao Protuboljševički ili Antiboljševički Blok Naroda. Prema hrvatskom prijevodu, objavljenom u tjedniku *Danica* (Chicago) od 28. svibnja 1958., Alabanda piše:

»U jesen 1944. Staljin je poslao slijedeću poruku Poglavniku nanovo uspostavljene NDH-e, dr. Anti Paveliću:

»Vi želite Državu Hrvatsku. Mi se ne protivimo, ako pristanete na našu sugestiju. Mi ćemo priznati hrvatsku državu i nećemo poduzeti nikakvih koraka protiv nje. Nas ne zanima Vaš režim. Vi ćete imati našu potporu. Mi želimo pristup na Jadransko more i, radi toga, prolaz kroz Vaše područje i to

³⁰ »Poglavnik Pavelić odbija ponudu Sovjeta«, *Slobodna Riječ* (Buenos Aires), travanj 1971., str. 5. To je zapravo oveća bilješka, pretpostavljam iz pera dr. Ante Smith Pavelića, koji je tada financijski pomagao te mjesečne novine i u njima dosta surađivao, uglavnom pod pseudonimom Junius. U bilješci nije navedena godina tog razgovora između Pavelića i Montanelija. Knjigu nisam imao u ruci.

³¹ General Hinko Alabanda živio je poslije rata u Münchenu, u Njemačkoj, i tamo umro, vjerojatno 1960-ih godina.

na taj način, da za vrijeme prelaza naših četa neće biti ispaljen ni jedan jedini metak!

Ruske čete su se nalazile na rijeci Dunavu u Mađarskoj, na drugoj strani hrvatske granice.

Dr. Ante Pavelić je dobro znao ciljeve ruskog imperijalizma, ako bi ovaj dosegao hrvatsku obalu uz Jadran. Oni bi bili slijedeći: zaposjednuće Trsta, zaokružnje i okupacija čitave Njemačke s juga, okupacija Italije i poslije toga Francuske. Radi toga on je odbio Staljinov prijedlog sa slijedećim odgovorom:

'Ako ruske čete umarširaju na području NDH-e, cjelokupne oružane snage NDH-e pod mojim zapovjedništvom suprotstaviti će se napredovanju ruskih četa i spriječiti će njihov napredak i prelaz do Jadranskog mora kroz područje Hrvatske.'

Na 12. travnja 1945., ruske su čete prešle hrvatsku granicu kod Donjeg Miholjca i Vukovara. Odredi hrvatskih oružanih snaga odgovorili su protunapadajem i s nevidenom hrabrošću, tokom žestokih borbi, u kojima su imali velike gubitke i koje su se najvećim dijelom vodile na blizinu s bajonetima – protjerali natrag ruske čete preko granice ponovno i tako su spriječili da prođu na Jadran i spasiše Evropu, da ne bude boljševizirana. Da li Zapad zna za tu činjenicu?! Ne osjeća li se moralno obaveznim da pomogne herojskom i nesebičnom hrvatskom narodu, da se oslobodi od nezasluženog ropstva, koje mu je naneseno, prije nego li i oni pretrpe tu sudbinu?«³²

Sudeći po citiranju sovjetske note, članak je pisan djelomično na temelju sastavka viceadmirala Lietzmanna. Ne vjerujem da je Pavelić osobno o ovome razgovarao s generalom Alabandom, ali Alabanda je tada u Njemačkoj pripadao grupi koja je ostala vjerna dr. Anti Paveliću. Je li Alabandin članak bio inspiriran od dr. Ante Pavelića? Može bitna korespondencija Pavelić-Alabanda, ako je sačuvana, mogla bi dati na to jasan odgovor.

* * *

U Buenos Airesu na 27. prosinca 1975. na komemoraciji prigodom šesnaeste godišnjice smrti dr. Ante Pavelića, održao je govor glavni starješina organizacije Hrvatski domobran u Argentini, ing. Ivan Asančaić.³³ U govoru je, među ostalim, rekao:

³² »Kao da nije bilo Bleiburga?«, *Hrvatska Revija* (Buenos Aires), VIII, sv. 3-4., prosinac 1958., 315. Nisam imao u ruci *ABN - Correspondence*.

³³ Ing. Ivan Asančaić (Gospić, 23. VI. 1899. – Buenos Aires, 20. VII. 1986.). Završio je šumarski fakultet u Zagrebu 1922., te je služio u privatnoj šumarskoj službi do 1943. Postaje velikim županom Velike župe Baranja u Osijeku u listopadu 1943. umjesto dr. Stjepana Hefera, koji je tada postao ministrom seljačkog gospodarstva. Tijekom 1944. postaje glavnim ravnateljem za prehranu u Ministarstvu seljačkog gospodarstva i na tom položaju dočekuje svršetak rata. Povlači se iz domovine i stiže u Argentinu 1948. Jedan je od glavnih suradnika dr. Ante Pavelića i kao takav biran je za glavnog starješinu organizacije Hrvatski domobran u siječnju 1951. Na tom položaju ostaje kroz nekoliko desetljeća.

»A što je Poglavnik učinio Saveznicima u ratu? Spomenut ćemo samo ovo. Poznato je, da su Rusi prelazili granice u smjeru Beča i Trsta na svojem južnom odsjeku. Kad je Maršal Tolbuhin, zapovjednik na tom odsjeku, stigao do Budimpešte htio je sa svojim vojnim snagama stići u Trst prije Saveznika, Amerikanaca i Engleza, ali je zato morao preći preko hrvatskog državnog područja. On je poslao posebnog delegata u osobi jednog ruskog Majora, koji je došao na hrvatsko-mađarsku granicu sa biclom zastavom i tražio, da bi došao u doticaj sa Poglavnikom. Kad je to dobio, predao je obavijest od Maršala Tolbuhina, koji traži, da bi se dozvolilo ruskim vojnim snagama preći preko hrvatskog državnog područja, a on Tolbuhin, izjavljuje, da će Rusija priznati Nezavisnu Državu Hrvatsku i neće se micšati u unutarnje poslove Hrvatske. Poglavnik je odbio taj zahtjev t.j. da ruske vojne snage pređu preko Hrvatske.«³⁴

* * *

Dr. Franjo Tuđman sadašnji predsjednik Republike Hrvatske dao je opširan interview, koji je bio objavljen u dva broja ilustriranog dvotjednika *Start* (Zagreb), brojevi 580. i 581., 13. i 27. travnja 1991., stranice 17–23 i 11–14: Aleksandar Vojinović, »Start interview: Franjo Tuđman«. Tuđman kaže, da je bio u činu majora u Zagrebačkom X. korpusu do 31. siječnja 1945. Tada je bio premješten u Vrhovni štab u Beogradu, gdje je preko Mađarske stigao 3. veljače 1945. (str. 11). Dok je bio na službi u Zagrebačkom X. korpusu, sovjeti su zavladao velikim dijelom Mađarske, te Tuđman kaže: »Kada je sovjetska vojska došla u Mađarsku, njihovi su oficiri – usprkos tome što su raspolagali svim našim podacima, konkretno podacima i obavještenjima X. zagrebačkog korpusa – i sami htjeli ostvariti kontakte s NDH. Neposredne kontakte« (str. 20).

10.

Tajni dodiri između Pavelića i Tita

Tajni dodiri između Pavelića i Tita nemaju direktne veze sa sovjetskim dodirima s dr. Antom Pavelićem. Ali mi se čini, da dodiri Pavelić-Tito ili Tito-Pavelić – prema tome tko ih je prvi počeo – osvjetljaju barem djelomično Pavelićevo dosta kompleksno gledanje na problem partizanstva odnosno komunizma. Je li za Pavelića partizanstvo ili velikosrpstvo bilo glavni neprijatelj hrvatske države? Taj je problem posebice važan za razvoj događaja u 1942., prijelomnoj ratnoj godini. Izgleda, prema dosadašnjemu mojem istraživanju, da je Pavelić tijekom 1942., a izgleda i kasnije, još uvijek smatrao velikosrpstvo glavnim neprijateljem, a omalovažavao značaj partizanstva. Na tom je pitanju došlo do razlaza između njega i njegovoga vjerojatno najsposobnijeg suradnika, Eugena Dide Kvaternika.

³⁴ »Spomenuć za Poglavnika«, *Hrvatska* (Buenos Aires), XXIX., br. 1. (505.), siječanj 1976.

Dr. Mehmed Alajbegović³⁵ bio je posljednji ratni hrvatski ministar vanjskih poslova od 5. svibnja 1944. do konca rata. Poslije rata bio je od Amerikanaca zatočen u logoru Glasenbach kod Salzburga i odatle izručen Jugoslaviji na 9. rujna 1946. U logor Glasenbach bio je doveden kao zatočenik svećenik Vilim Cecelja na 20. prosinca 1945. i bio je otpušten iz logora na 20. svibnja 1947.³⁶ Dakle, Alajbegović i Cecelja bili su zajedno u logoru nešto manje od devet mjeseci: od 20. prosinca 1945., dana Ceceljeva zatočenja, do 9. rujna 1946., dana Alajbegovićeve izručenja Jugoslaviji. U tom razdoblju povjerio je Alajbegović svoju veliku tajnu velečasnom Cecelji:

»On me jedne večeri pozove na šetnju kroz dvorište logora. Tm prigodom otkrio mi je tajnu, koju je on, do onoga vremena, čuvao i nije se usudio nikome je otkriti. Reče mi, da je pod konac rata nehotice otkrio vezu između Poglavnika i Tita. Najavio se odmah Poglavniku misleći, da Poglavnik to ni ne zna. Međutim, kad je on to Poglavniku rekao, on ga je tako mrko pogledao, da je mislio, da će ga progutati zemlja. Poglavnik mu je odgovorio, da je on suveren, i kao suveren ima pravo i dužnost držati vezu sa svakim, za kojeg misli, da bi mogao koristiti Hrvatskoj. On mu je zabranio, da o tome bilo što govori. Tako je Alajbegović šutio sve do one večeri. Njemu je prijetila opasnost izručenja Jugoslaviji, pa mi je odao tu tajnu, da ju iznesem, kad bude prilike na vidjelo. I ja sam o tome šutio sve do danas. Danas ju iznosim, kao dokaz, da je Poglavnik upotrijebio i vezu s Titom, ne bi li – na bilo koji način – spasio Hrvatsku. Ne ulazim u osobu, koja je bila posrednik. Političar i suveren mora imati otvorene oči za sve mogućnosti i nemogućnosti, da ravna državom i da je spašava u pogibeljima. Tako je radio i Poglavnik. Tm tim više, jer je Tito bio na protivnoj strani i znao je točno za poteze saveznika. Politika je 'vražja' stvar, veli narodna. Poglavnik je vidio, da će Njemačka izgubiti rat. Toliko je morao biti dalekovidan, kad su to već opazili i oni jednostavni hrvatski vojnici u Stockerau. U čemu su se sastojali ovi razgovori pomoću posrednika, meni nije poznato.«³⁷

Cecelja se je još jednom osvrnuo na taj razgovor s Alajbegovićem – oko tri tjedna prije svoje smrti – u pismu upućenom dr. Milanu Blažekoviću:

»Jednog dana bio me je pozvao ministar Alajbegović nasamo na razgovor, u kojem mi je pripovijedao, kako je otkrio vezu između Poglavnika i Tita. Kad je on to Poglavniku otkrio, misleći da to Poglavnik ne zna i da to nije istina,

³⁵ Dr. Mehmed Alajbegović (Bihać, 7. V. 1906. – Zagreb, lipnja 1947.), pravnik, od 1938. do 1941. sudac Upravnog suda u Zagrebu. Na 1. VIII. 1941. imenovan tajnikom u hrvatskome Ministarstvu vanjskih poslova, a zatim konzulom u Münchenu 10. II. 1942., te ministrom skrbi za postradale krajeve 10. X. 1943. Na 5. V. 1944. postao je ministrom vanjskih poslova i na tom položaju ostao do konca rata. Izručen Jugoslaviji od Amerikanaca 9. IX. 1946., te osuđen na smrt na procesu protiv maršala Slavka Kvaternika i drugih.

³⁶ Vilim Cecelja (Sv. Ilija, kotar Varaždin, 24. IV. 1909. – Salzburg, Maria Plain, Austrija, 3. VII. 1989.), svećenik zagrebačke nadbiskupije i vojni svećenik hrvatske vojske za vrijeme rata. Nakon rata sav se posvećuje humanitarnim akcijama među hrvatskim izbjeglicama i svima ljudima potrebnih pomoći. Čeličan karakter i hrvatski rodoljub.

³⁷ Vilim Cecelja, »Četrdesetgodišnjica Bleiburga«, *Vjesnik hrvatskih radnika i iseljenika u Njemačkoj* (München), god. XIV. / (XX.), broj 51., Uskrs 1985., 36–37, cijeli članak, 30–44.

Poglavnik je namrštiio svoje čelo i odgovorio mu: 'Ja sam suveren i imam pravo imati vezu s kime hoću, a Ti o tome šuti, ako Ti je mila glava'. Ovo sam opisao u svojem članku: '40-godišnjica Bleiburga' u 'Vjesniku hrvatskih radnika i iseljenika' iz Münchena. Da je Poglavnik uistinu imao vezu s Titom, to mi je potvrdila njegova kćerka Marija [Mirjana] – žena gosp. [dr. Srećka] Pčeničnika. Ona mi je rekla, da je ta veza tekla preko kćerke pukovnika Prebega.³⁸

Dakle, sa sigurnošću se može tvrditi, da je postojala veza između Pavelića i Tita u razdoblju Alajbegovičeva ministროvanja, između 5. svibnja 1944. i 6. svibnja 1945. Ne znamo sigurno je li ta veza postojala kroz cijelo to razdoblje ili kroz samo dio toga razdoblja. Pukovnik Viktor Prebeg postao je krilnim pobočnikom Poglavnika prije 29. kolovoza 1942., jer je kao takav prisustvovao odlikovanju generala Vladimira Laxe, kako je zabilježeno u *Hrvatskom Narodu* (Zagreb), 30. kolovoza 1942. Kasnije, na 14. svibnja 1943., krilni pobočnik Prebeg imcnovan je također i Poglavnim županom županstva pri Poglavniku, a u travnju 1945. bio je promaknut u čin generala. Povlačio se je iz domovine s hrvatskom vladom i bio izručen od Engleza Jugoslaviji u prvoj izručenoj grupi na čelu s dr. Nikolom Mandićem, predsjednikom vlade, na 18. svibnja 1945. Izgleda nije bio suđen i živio je poslije toga slobodno u Zagrebu. Prema svjedočanstvu dr. Ive Korskog, Prebeg je postao komunist na robiji u Mitrovici, na koju je bio osuđen zbog veze s ustaškim ličkim ustankom iz 1932.³⁹ Postavlja se pitanje je li dr. Pavličić znao da je Viktor Prebeg komunističke orijentacije i je li Pavelićeva veza s Titom starija od 1944. godine.

Zaključak

Nema sumnje da su sovjeti odnosno Josip Staljin stupili u dodir s dr. Antom Pavelićem tijekom jeseni 1944. i prvih mjeseci 1945. Staljin je nudio diplomatsko priznanje hrvatske države i Pavelićeva režima uza stanovite uvjete. Glavni je uvjet bio slobodan prolaz sovjetske vojske iz Mađarske na Jadran. Uz to je trebalo omogućiti slobodan rad Komunističkoj stranci Hrvatske i obećati da se Hrvatska nikada neće pridružiti jednom protukomunističkom savezu. Ne znamo detalje tih sovjetsko-hrvatskih pregovora i kako su se razvijali. Daljnje objavljivanje hrvatskih i sovjetskih dokumenata sigurno će unijeti mnogo više svjetla.

Dokumentacija, koju smo ovdje iznijeli, uglavnom je objavljena tijekom 1950-ih godina u eri rasplamsaja hladnog rata između Sjedinjenih Američkih Država i njezinih saveznika, te Sovjetskog Saveza. To je razdoblje predsjednikovanja generala Dwighta Eisenhowera, 1953.–1961., te smrti Josipa Staljina,

³⁸ Pismo Vilima Cecelje Milanu Blažeković, Maria Plain, 11. VI. 1989., objavljeno u *Hrvatska Revija* (Barcelona), XL., sv. 2., lipanj 1990., 366–367; Milan Blažeković, »Posljednje pismo prijatelja. Na spomen Velečasnom Vilimu Cecelji, povodom prve godišnjice smrti«, 363–372. Ceceljino je pismo na str. 363–370.

³⁹ Dr. Ivo Korsky, »Ja sam hrvatski nacionalist [Razgovor s Hrvojem Vojkovićem]«, *Hrvatski Rubikon* (Zagreb), studeni 1990., 10–13 i 28–39. Na str. 10 Korsky kaže: »Poslije rata otkrilo se da je pukovnik Prebeg, koji je kao ustaša bio suđen s ličkim ustankom, na robiji postao komunist i kao takav uspio infiltrirati u sam vrh Hrvatske vlade.«

1953., i vladavine prvog sekretara komunističke stranke SSSR-a Nikolaja Hruščova, 1953.–1964. To je ujedno i razdoblje kada se Ante Pavelić pokušava politički aktivirati, posljednji put u svom životu. Ta je klima iz 1950-ih godina pridonijela da se u dokumentaciji, koju objavljujemo, *vjerojatno* suviše naglašava hrvatsko spašavanje interesa zapadnih saveznika, dug Zapada prema Hrvatskoj i hrvatska trajna protukomunistička orijentacija.

Ostaje ipak veliko pitanje kako rastumačiti, interpretirati, Staljinovo približavanje Hrvatskoj. Čini mi se, da se je u objavljenoj dokumentaciji Ivo Bogdan najviše približio Staljinovu rasuđivanju, posebice u svojoj trećoj točki. Ponavljamo još jednom što Bogdan piše: »Po našem mišljenju, Staljin, tražeći sporazum s Pavelićem htio je postići tri prednosti: 1) preteći Zapadne Saveznike i zauzeti sjevernu Italiju prije njih; 2) spriječiti eventualno savezničko iskrcavanje na hrvatske obale, i 3) osigurati kontrolu na europskom jugoistoku pomoću Hrvatske i Bugarske. Ovdje treba držati u vidu staro i neizbježno rivalstvo između Bugarske i Srbije, jer se radi o glavnim ruskim eksponentima na Balkanskom poluotoku. Staljin, kad je već jednom okupirana Bugarska, pribijavao se je poteškoća u budućnosti sa Srbima, zapostavljenih prema Bugarima... Izravna ruska kontrola Hrvatske i Bugarske bila bi olakšala Staljinu potpunu kontrolu europskog jugoistoka.« Čini mi se da bi trebalo, prema važnosti za Staljina, Bogdanovu treću točku staviti na prvo mjesto, a prvu točku na treće mjesto.

Po mojem mišljenju, Staljin je u jesen 1944. i početkom 1945. imao pred sobom dva *neposredna* cilja. Prvi i najvažniji cilj bio mu je umanjiti ili potkopati Titovu važnost i u konačnici ga maknuti s položaja generalnog sekretara Komunističke partije Jugoslavije i prema tome s vodećeg položaja u Jugoslaviji. Drugi Staljinov cilj je bio izigrati sporazum s Churchillom, postignut u Moskvi 9. listopada 1944., o jednakoj podjeli utjecaja u Jugoslaviji zapadnih velesila, Engleske i Amerike, te Sovjetskog Saveza. Ali taj drugi cilj, kako ćemo vidjeti, bio je drugotne važnosti.

Edvard Kardelj, nekoliko mjeseci prije svoje smrti, u razgovoru s Vladimirom Dedijerom na 11. listopada 1978. ocjenjuje: »Staljin je najviše mrzio Tita u čitavom socijalističkom pokretu i zato je tražio priliku da ga potkopa.«⁴⁰ U istom razgovoru, Kardelj navodi mnogo primjera Titove neposlušnosti prema Staljinu od svibnja 1941. nadalje. Ali čini mi se da se je Staljin psihološki razišao s Titom – prelomio štap nad njime – kod njihova prvog susreta u Moskvi od 21. do 28. rujna 1944. Tito je tada razgovarao sa Staljinom četiri ili pet puta, jer Tito kaže Dedijeru da je tada imao sa Staljinom, »više sastanaka, dva-tri u njegovoj kancelariji u Kremlju, a bio me je pozvao i u svoju privatnu kuću dva puta, gdje sam bio na večeri.«⁴¹ Tito opisuje Dedijeru svoj prvi sastanak u Kremlju, kojem su također prisustvovali Molotov, Ždanov, Maljenkov

⁴⁰ Vladimir Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*. Treći svezak. (Beograd: Izdavačka radna organizacija »Rad«, 1984.), 127, cijeli razgovor, 125–134. Kardelj je umro 10. veljače 1979.

⁴¹ Vladimir Dedijer, *Josip Broz Tito: Prilozi za biografiju* (Beograd: Kultura, 1953.), 383, i drugo izdanje te knjige: Vladimir Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*. Prvi svezak. (Rijeka: GRO »Liburnija« i Zagreb: IKRO »Mladost«, 1981.), 383.

i Berija. »Na ovom prvom sastanku došlo je do zategnutosti sa Staljinom. Manje-više zakačili smo se po svim pitanjima o kojima smo diskutovali. Tada sam primijetio da Staljin ne trpi da mu iko protivurječi. U razgovoru s ljudima oko sebe postupa grubo, osorno.« Kad Tito izražava suprotno mišljenje od Staljina, »Staljin čuti i mršti se, a ostali oko stola: Molotov, Ždanov, Maljenkov, Berija zgranjavaju se«. Tito kaže da se je razgovor »nastavio u veoma mučnoj atmosferi« i da je te večeri Staljin »bio stalno ljut«. ⁴² Tito nije Dedijeru otkrio suštinu tih svojih razgovora sa Staljinom osim prikaza toga prvog sastanka sa Staljinom i zaključaka o pomoći sovjetskih trupa Jugoslaviji, koje će privremeno ući, »na jugoslovensku teritoriju, koja graniči s Mađarskom«. ⁴³ Iz predgovora 25. knjizi Titovih *Sabranih djela* doznajemo da »ideja o obrazovanju federacije (između Jugoslavije i Bugarske) potekla je od Staljina za vrijeme Titovog boravka u Moskvi od 21. do 28. septembra 1944«. ⁴⁴ A Kardelj kaže o toj federaciji u listopadu 1978.: »Staljinu bi takva federacija poslužila da ubaci Trojanskog konja, a prvo bi odstranio Tita, a zatim naš Centralni komitet.« ⁴⁵

Nije ovdje mjesto da ulazimo u detalje Titovih odnosa sa Staljinom u jesen 1944. i prvih mjeseci 1945. Tèk ćemo još navesti nekoliko podataka. U studenome 1944. Staljin je pozvao u Moskvu Tita i dr. Ivana Šubašića. Tito se nije odazvao nego je poslao Kardelja na te razgovore. Kardelj se sjeća Staljinovih napada na partizansku politiku i praksu u Šubašićevoj prisutnosti, te zaključuje »da je dobar deo te Staljinove agresivnosti protiv nas bio posledica i činjenica što Tito nije zajedno sa Šubašićem došao na razgovor sa njim. Njegov plan je tada, možda, bio drukčiji: svom snagom pritisnuti Tita da kapitulira pred njegovim zahtevima. Tito je, razume se, bio potpuno svestan toga, pa i zato nije otišao u Moskvu.« ⁴⁶

Šubašić i Kardelj boravili su u Moskvi od 20. do 24. studenoga 1944. U pratnji Šubašića bio je tada jedino njegov šef kabineta Dragovan Šepić, a u pratnji Kardelja Vladimir Velebit. Šubašića je istog dana, kada su stigli u Moskvu, primio Molotov na dvosatni razgovor, od 5.45 do 8.00 sati navečer. Šepić piše o tom razgovoru: »O sadržaju razgovora govorio je (Šubašić) samo općenito. Kad je kasnije šefu kabineta diktirao razgovor s Molotovom, stao je usred diktata i uzeo otipkani tekst da ga korigira, i više nije nastavio. U dijelu koji je izdiktirao bilo je samo ono što je on govorio Molotovu a diktiranje je

⁴² Isto, 385-386.

⁴³ Isto, 384. Sovjetska agencija TASS objavila je taj zaključak na 28. rujna 1944.

⁴⁴ Tito, *Sabrana djela*. Knjiga 25. (Beograd: Izdavački centar »Komunist« i Beogradski izdavačko-grafički zavod; Zagreb: Izdavačko knjižarsko poduzeće »Naprijed«, 1982.), X. O tim pregovorima s Bugarskom, koji su vođeni od prosinca 1944. do veljače 1945., sačuvano je malo dokumenata, kako ističe pisac predgovora, Milovan Dželebdžić. Kardelj, sudionik pregovora, dotaknuo ih se je u svojem, već navedenom, razgovoru s Dedijerom. Moša Pijade, također sudionik pregovora, objavio je o tome članak u *Borbi*, br. 55., 6. ožujka 1949., pod naslovom, »O pitanju balkanske federacije«. Taj članak pretiskan u: Moša Pijade, *Izabrani spisi*. I. tom, 5. knjiga (Beograd: Institut za izučavanje radničkog pokreta, 1966.), 610-623.

⁴⁵ V. Dedijer, *Novi prilozi...*, III, nav. dj., 128.

⁴⁶ Edvard Kardelj, *Sećanja: Borba za priznanje i nezavisnost Jugoslavije 1944-1957*. (Beograd: NIRO Radnička štampa i Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1980.), 68.

prekinuo kad je došao do Molotovljeva odgovora.«⁴⁷ Kada je prije podne toga dana, studenoga 1944., Šubašić zatražio »da bude primljen kod Staljina, iz protokola su zapitali želi li da dođe sam ili s Kardeljem. Šubašić je htio da s njim bude i Kardelj...«⁴⁸

Navečer 22. studenoga Staljin je primio u Kremlju Šubašića, Kardelja i Stanoja Simića, tadašnjega jugoslavenskog poslanika u Moskvi. Originalne Kardeljeve bilješke toga sastanka nestale su, a Kardelj se sjeća tog razgovora više od tri desetljeća kasnije i kaže: »Sve te Staljinove kritike, a naročito Staljinove reči o sporazumu sa Čerčilom o podeli uticaja u Jugoslaviji na 'fifti-fifti' u početku su me zaprepastile.«⁴⁹ U razgovoru s jednim američkim diplomatom 12. travnja 1946. u Zagrebu, Šubašić kaže: »Prilikom Šubašićevog puta u Moskvu, Staljin ga je dočekaio rečima: 'Churchill i ja smo odlučili da podelimo Jugoslaviju'. Docnije, u Londonu, Šubašić je upitao Churchilla gde je 'njegova polovina Jugoslavije', a Churchill je zlovoljno odvratio da komunisti gutaju Balkan. Šubašić mi reče kako je tada uveravao Churchilla da, ukoliko želi da se bori protiv komunizma, bojište treba da bude Jugoslavija.«⁵⁰

Je li tada Staljin pokušavao upotrijebiti Šubašića za potkopavanje Tita? Je li Staljinova ocjena Šubašića kao političara i državnika bila nepovoljna?

Tito je u Beogradu tri dana, od 17. do 19. studenoga 1944., razgovarao s maršalom Tolbuhinom. O tim razgovorima nema dokumentacije. Je li Tolbuhin, ili osoba iz njegova stožera, razgovarao s Titom tada i o političkim pitanjima ili su bile razmatrane samo vojničke akcije?⁵¹

U Moskvi je više od pet tjedana, od 7. siječnja do 14. veljače 1945., boravila jugoslavenska vojničko-gospodarska delegacija na čelu s Andrijom Hebrangom i generalom Arsom Jovanovićem, glavarem jugoslavenskoga Vrhovnog štaba. Malo je poznato o radu i uspjesima te delegacije. Je li tada Staljin osobno razgovarao s Hebrangom? Milovan Đilas predbacuje Hebrangu da je tada izvještavao sovjetske predstavnike o jugoslavenskim prilikama, ali dodaje: »Nikada nije bilo otkriveno štoje izvještavao.«⁵²

A sada nekoliko zapažanja o odnosima i razgovorima između Churchilla i Staljina. Churchill i Eden razgovarali su u Moskvi sa Staljinom i Molotovom od 9. do 17. listopada 1944. To je bila englesko-sovjetska konferencija, o kojoj je Roosevelt bio obaviješten, a kao američki promatrač – a ne i sudionik – prisustvovao je nekim razgovorima američki veleposlanik u Moskvi Averell Harriman. Već prvog dana navečer, 9. listopada, Churchill i Staljin su se složili da u Jugoslaviji bude podjednaki utjecaj Sovjetskog Saveza i Zapada, Engleske

⁴⁷ Dragovan Šepić, Šubašićev šef kabineta, objavio je knjigu, *Vlada Ivana Šubašića*. Zagreb: Globus, 1983., 334.

⁴⁸ Isto.

⁴⁹ E. Kardelj, nav. dj., 68, cijeli razgovor, 66–71.

⁵⁰ Izvještaj američkoga konzulata Državnom tajniku (ministru vanjskih poslova) u Washingtonu, Zagreb, 31. ožujka 1947., donesen u cijelosti u srpskom prijevodu: Vladimir Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, Drugi svezak (Rijeka: GRO »Liburnija«, 1981.), 926, cijeli izvještaj 925–926.

⁵¹ Tito, *Sabrana djela*, knjiga 25., 301.

⁵² Milovan Đilas, *Conversations with Stalin (Razgovori sa Staljinom)*. (New York: Harcourt, Brace & World, 1962.), 94, posjeti te delegacije, 93–97.

i Amerike, što je bilo izraženo sa pedeset i pedeset postotaka.⁵³ Tom razgovoru nije prisustvovao Harriman, kao ni nekim drugim intimnim razgovorima između Churchilla i Staljina, ali su mu o tim razgovorima nepotpuno pričali Staljin i Churchill. U svojem brzojavu iz Moskve, 12. listopada 1944., Harriman javlja Rooseveltu: »Bilo je zaključeno između Staljina i Prvog ministra (Churchilla), da trebaju zajednički raditi pokušavajući dovesti jugoslavenske narode zajedno u stvaranju jake federacije ali, ako bi bilo pronađeno da je takva federacija nepraktična bez nastavljanja unutrašnjeg sukoba, Srbija treba biti uspostavljena kao nezavisna zemlja. Obojica su se složila, da je prvo rješenje kudikamo više povoljno i da drugo rješenje dolazi u obzir samo kao posljednje sredstvo.«⁵⁴ Sudeći prema izmijenjenim brzojavima između Churchilla i Staljina u razdoblju od 5. studenoga 1944. do 27. siječnja 1945., to jest u razdoblju između Moskovske i Jaltke konferencije, englesko-sovjetska suradnja u pogledu Jugoslavije je nastavljena. Glavna točka izmijenjenih brzojava bila je provođenje u život sporazuma između Šubašića i Tita od 1. studenoga 1944. i stvaranje zajedničke jugoslavenske vlade u Beogradu.⁵⁵

Britansko-sovjetska suradnja prema Jugoslaviji nastavljena je za vrijeme Jaltke konferencije od 4. do 11. veljače 1945. Na plenarnoj sjednici od 10.

⁵³ Warren F. Kimball, uredio s komentarima, *Churchill & Roosevelt: The Complete Correspondence*, sv. III: *Alliance Declining, February 1944–1945*. (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, tvrdi uvez 1984., a mekani 1987.), 348–351, navodi engleske arhivske izvore za konferenciju. Engleske bilješke, odnosno zapisnik, o Staljinovu i Churchillovu razgovoru od 9. listopada nisu sačuvane u kolekcijama razgovora Churchill-Staljin i Eden-Molotov, nego posebno u arhivu engleskog Ministarstva vanjskih poslova pod brojem: F.O. 800–302/7505. Kimball objavljuje brzojav koji su Churchill i Staljin uputili Rooseveltu, 10. x., i Rooseveltov odgovor od 11. X. Zatim objavljuje šest Churchillovih brzojava Rooseveltu od 16. X., str. 352–361. Na temelju uvida u kompletni engleski arhivski materijal, Kimball zaključuje da je Churchill »govorio o 50–50 podjeli britansko-sovjetskog utjecaja u Jugoslaviji, ali je predpostavljao, da će to konačno značiti jednu nezavisnu, probritansku vladu u toj zemlji« (str. 358). Engleske dokumente s te konferencije, ukoliko se odnose na Jugoslaviju, objavio je u hrvatskom prijevodu dr. Dušan Biber, *Tito-Churchill strogo tajno* (Beograd: Arhiv Jugoslavije i Zagreb: Globus, 1981.), 341–354. Biber nije imao na uvid bilješke razgovora između Churchilla i Staljina od 9. X., jer ih ne prevodi, ali o tome prevodi Churchillov prikaz iz njegovih memoara. – Sovjetsko ministarstvo vanjskih poslova objavilo je *Correspondence Between the Chairman of the Council of Ministers of the USSR and the Presidents of the USA and the Prime Ministers of Great Britain During the Great Patriotic War of 1941–1945*. Dva sveska, (Moskva: Progress Publishers, drugo izdanje, 1957.). U prvom svesku doneseno je dopisivanje između Staljina i Churchilla, te Atleeja, od srpnja 1941. do studenoga 1945. U drugom svesku doneseno je dopisivanje između Staljina i Roosevelta, te Trumana, od kolovoza 1941. do prosinca 1945. Na Moskovsku konferenciju, u prvom svesku, odnose se dokumenti 331–338, str. 263–267, a u drugom svesku, dokumenti 232–234, str. 154–156.

⁵⁴ Harriman Rooseveltu, Moskva, 12. X. 1944., *Foreign Relations of the United States 1944*, sv. IV: *Europe* (Washington: U.S. Government Printing Office, 1966.), 1013. Harrimanovih osam brzojava Rooseveltu, te dva Rooseveltova brzojava Harrimanu, za vrijeme Moskovske konferencije, objavljena su u istom svesku, 1004–1016.

⁵⁵ Ukupno je izmijenjeno 17 brzojava, koji su objavljeni u sovjetskoj zbirci, *Correspondence Between the Chairman...*, nav. dj., sv. I., dokumenti 344, 347, 353, 363, 368, 369, 371, 372, 389, 390, 392, 393, 396, 399–401.

veljače 1945., kojoj su prisustvovali Churchill, Roosevelt i Staljin, bilo je zaključeno da se pošalje poruka dr. Ivanu Šubašiću i maršalu Titu, da se »smjesta« provede sporazum Tito-Šubašić i da se uspostavi zajednička vlada. Ta nova zajednička vlada treba izjaviti: 1) da će AVNOJ biti proširen s članovima posljednje predratne Narodne skupštine, »koji se nisu kompromitirali suradnjom s neprijateljima, pa će tako nastalo tijelo biti proglašeno privremenim parlamentom« i 2) da će zakoni koje je donio AVNOJ biti podneseni na odobrenje Ustavotvornoj skupštini.⁵⁶ Tu je poruku predao Titu u Beogradu Fitzroy Maclean, šef britanske vojničke misije, na 12. veljače,⁵⁷ a isto su to učinili sovjetski i američki vojnički predstavnici u Beogradu.

Iznenadjenje na konferenciji došlo je od Staljina već prvog dana, 4. veljače. Churchill i Staljin održali su sastanak u palači Voroncov, sjedištu britanske delegacije, o vojničkim pitanjima. Sastanak je počeo u tri sata poslije podne. Na toj sjednici »Maršal Staljin iznio je mišljenje da bi, s obzirom da njemačka ofenziva na talijanskoj fronti nije vjerojatna, bilo moguće ostaviti tek mali broj britanskih divizija na toj fronti, a ostatak prebaciti u Jugoslaviju i Mađarsku, u pravcu Beča, gdje bi se mogle pridružiti Crvenoj armiji i, na taj način, s krila obići njemačke položaje južno od linije Alpa.«⁵⁸ Istog dana održana je druga vojnička sjednica između engleskih i sovjetskih generala. Sir Alan Brooke, glavar britanskog imperijalnog glavnog stožera, odbio je vojničko iskrcavanje na sjevernom Jadranu u pravcu Ljubljane: »Obala na venecijanskom zaljevu nije pogodna za amfibijske operacije, pa nam stoga operacije obilaženja s boka na Jadranu ne izgledaju korisnima.« Na to je odgovorio sovjetski general Aleksej Inokentijevič Antonov, zamjenik glavara glavnog stožera Crvene armije, »da će se uz sovjetske ofenzive na sjeveru nastaviti i ofenzive u pravcu Beča i zapadno od Blatnog jezera... Činilo mu se umjesnim da saveznička ofenziva bude usmjerena prema ljubljanskoj kotlini i Grazu.« General Brooke je tada dodao kako je odlučeno »da se divizije iz Italije prebaci na zapadnu frontu, a operacije u Italiji ograniči na vezivanje što više njemačkih snaga na tom ratištu.«⁵⁹

Kako rastumačiti Staljinov prijedlog da se engleske, odnosno savezničke trupe iskrcaju na gornjem Jadranu i uđu u Sloveniju? Ako se prihvati misao da je Staljinu bio glavni cilj potkopati Tita, onda je sasvim razumljiv taj njegov prijedlog Churchillu. Također mi izgleda vjerojatno, kada je Churchill odbio taj Staljinov prijedlog, da je Staljin nastavio dodire s Pavelićem i poslije Jajte, te možda i tijekom ožujka 1945. Sovjetski arhivi vjerojatno će dati odgovor na ova pitanja.

⁵⁶ Brzovaj A. Edena Foreign Officeu u London, Jalta, 11. II. 1945., s molbom da se prosljedi Beogradu: D. Biber, nav. dj., 452–453. Engleski tekst bio je uvršten u zaključni komunikaj konferencije, 11. veljače 1945., i objavljen je također u američkoj kolekciji dokumenata: *Foreign Relations of the United States: The Conferences at Malta and Jalta 1945* (Washington: U.S. Government Printing Office, 1955.), 980–981, cijeli komunikaj, 968–982.

⁵⁷ D. Biber, nav. dj., 453, i V. Dedijer, *Josip Broz Tito...*, nav. dj., 389, i dugo izdanje iste knjige, nav. dj., 389.

⁵⁸ 1. vojna sjednica. Zapisnik neslužbenih razgovora vođenih između Premijera, Maršala Staljina i ostalih u palači Voroncov, 4. veljače 1945. u 15 sati, D. Biber, nav. dj., 441.

⁵⁹ 2. vojna sjednica, 4. veljače 1945., isto, 242.

S U M M A R Y

THE SOVIET CONNECTIONS WITH ANTE PAVELIĆ

The Soviet Union, or Stalin, established contacts with the Independent State of Croatia twice during the war: from April 10 to June 22, 1941 and from September 1944 to February 1945. Prior to January 1945, the talks were conducted in Switzerland, and the principal Soviet negotiator was A. J. Bogomolov, the ambassador in Paris. Later, the talks were held in Hungary.

The article deals only with some Croatian sources, even though the most important ones have not yet been made public; those sources are contained in the private archives of A. Pavelić, V. Krišković, and A. Smith Pavelić. The Soviet sources are also now available, which need a careful examination.